

Maraş El Sanatlarının Gerilemesine ve Yok Olmasına Etki Eden Faktörler: 19. Yüzyıl ile 20. Yüzyılın İlk Çeyreği

 CAVİT POLAT ^a

Geliş Tarihi: 08.10.2018 | Kabul Tarihi: 18.01.2019

Öz: Birçok medeniyete ev sahipliği yapan Maraş coğrafi, tarihi ve el sanatları ile zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Maraş'ta Külekçilik, saraçlık, oymacılık, dokumacılık, bakırcılık, keçecilik zengin el sanatlarının örnekleridir. Bakırcılık ve kuyumculuk gibi bazı el sanatları günümüzde faaliyetlerini sürdürse de, diğer el sanatları yok olmaya yüz tutmuştur. Bu anlamda son zamanlarda yapılan literatür ve alan çalışmalarında kültürel mirasın sürdürülebilirliğine dair çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan siyasi krizler, bölgesel olaylar, aşiretlerin iskânı ve loncaların durumu Maraş'ta el sanatlarının gerilemesinde ve yok olmasında önemli rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Maraş, el sanatları, Ermeniler, aşiretler, I. Dünya Savaşı.

^a İğdir Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Böl.
cavit.polat@igdir.edu.tr

Factors Affecting the Decline and Extinction of Maraş Handcrafts: 19th Century with the First Quarter of the 20th Century

Abstract: Maraş province where is home to many civilizations has a geographical, historical and cultural heritage with its handicraft. K le çilik, leather craft, ke ecilik, weaving, copper working are examples of rich handicrafts. Copper work and jewelry are performed at least in the present day but other handicrafts are extinction. Recently, no study has been conducted on the sustainability of cultural heritage in literat re.

Happened political crises, regional events, the establishment of tribes and the attitude of the guild in the recent periods of Ottoman Empire play important role in the decline and extinction of Maraş handicrafts. Therefore, the aim of this study, it is an investigation of social, political and economic factors which cause the extinction at the handicrafts which constitute the cultural heritage of Maraş.

Keywords: Maraş, handicrafts, Armenians, tribes, World War I.

  Polat, Cavit. "Maraş El Sanatlarının Gerilemesine ve Yok Olmasına Etki Eden Faktörler: 19. Yüzyıl ile 20. Yüzyılın İlk  eyreęi." *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17 (2019), 259-272.

Giriş

El sanatları; genelde teknolojinin imkânlarından faydalanmadan yapılan toplumun kültürünü taşıyan, üretime yönelik çalışmalardır (Dallı, 1987: 44). Başka bir ifadeyle el sanatları el işçiliğine dayanan ve halkın uğraştığı sanat dallarından biridir (Salman, 1994:374). Bunla birlikte başlangıçta örtünmek, beslenmek gibi insanın ihtiyaçlarının karşılamak amacıyla faaliyet göstermiş olan el sanatları basit araçlarla başlamış ve sonraları ise geliştirilmiştir (Altuntaş, 1994:1) Anadolu'da geleneksel el sanatları bakımından zengindir. Bu zenginliğin coğrafi sosyal ve kültürel özelliklerinden beslenen illerden biride Maraş'tır. Şehir zengin sosyo- ekonomik ve kültürel birikimini, mimarisine, giyim kuşamına ve el sanatlarına da taşımıştır.

Maraş geleneksel el sanatları diğer illerdeki el sanatları faaliyetleriyle benzerlikler gösterse de, şekil, süsleme ve ürünler bakımından farklılıklar barındırmaktadır. Bu durum Osmanlı'nın son döneminde yaşanan ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda çalışma ile Osmanlı Dönemi Maraş'ta el sanatlarının gerilemesine ve yok olmasına etki eden faktörler üzerinde durularak, yaşanan olumsuzlukların, temel nedenlerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Konuyla ilgili sınırlı sayıda yapılan araştırmaların yetersiz olması araştırmacının en büyük problemi niteliğindedir. Yapılan araştırma kapsamında el sanatları açısından en çok olumsuzluk yaşandığı dönem olması nedeniyle 19. Yüzyılın sonundan 20. Yüzyıl ilk çeyreğine kadarki süreç seçilmiştir. Ele alınan konunun geçtiği yer, dönem olarak "Maraş" ismiyle kullanıldığından; Maraş ifadesi üzerinden konu değerlendirilmiştir. Çalışmaya yön vermesi bakımından, günümüzde tüm Anadolu'da el sanatları alanında yaşanan gerileme ve kaybolma sürecine çalışmanın ışık tutması hedeflenmiştir.

1. Maraş'ta El Sanatları

Maraş Hititler'den başlayarak günümüze kadar gelen kültürel birikim içerisinde el sanatlarıyla önemli bir yere sahiptir.

Geçmişte zengin ve işlek çarşıları ile el sanatları bakımından bir ticaret merkezi olan Maraş, yolların birleşme noktasında olmasından dolayı kervanların uğrak yeri niteliğindedir. Osmanlı döneminde kervanlar Maraş'tan yüklerini tutar, aldıklarını Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağıtırlardı. Bağdat'a giden Osmanlı orduları ihtiyaçlarını Maraş çarşısından tedarik etmekteydiler (Dedeoğlu, 1996:38). Bu durum Maraş'ın Osmanlı döneminde ticaret kervanlarının her alanda ihtiyaç duyabileceği nal, mih, gem, ve zincir başta olmak üzere her tür el sanatlarının bulunabileceği merkez özeliğini taşımasına neden olmuştur (Arlı, 1981:41). Bulunduğu yer itibarıyla Maraş, Osmanlı devletin ordularının güneye yapacağı seferlerde bir tür ikmal üssü gibiydi. Ordunun elbise, ayakkabı eyer ve koşum takımları, çadır ihtiyaçları buradan karşılanırdı (Karabekiroğlu, 2008:18). Ticari anlamdaki bu gelişmeler Osmanlı Devletinin Maraş'ta bulunan üçüncü büyük bedesteninde kuyumculuk, oymacılık, bakırcılık, dericilik, saraçlık, nalbantlık, keçe, kalaycılık, demircilik, taraklık, tenekecilik, yemenicilik, aba dokumacılığı, çorapçılık yazmacılık, taşçılık, tabaklık, semercilik, duvarcılık gibi birçok el sanatları faaliyet göstermesine neden olmuştur (Dedeoğlu, 1996:37). Osmanlı döneminde Maraş'ta el sanatlarının gelişimini sağlayan birçok neden vardır. Su alanları bol olan Maraş'ın çevresinde çok sayıdaki ceviz ağacının yetişmesi oymacılık sektörünün geliştirmiştir. Maraş'ın coğrafi özellikleri içinde iklim yapısından kaynaklanan durumu bölgenin orman anlamında zengin bir yapıya sahip olmasına da neden olmuştur. Gürgeç, ceviz gibi çatlamaya dayanıklı ağaçların oymacılık alanında kullanılmasıyla ürünlerdeki kalite artmıştır.

Coğrafyasından kaynaklanan yayla kültürü nedeniyle göçebe toplumunun Maraş yaylalarında hayvanlarını otlatmasıyla birlikte hammaddesi deriye dayanan el sanatlarında önemli bir merkez olmuştur, Atalay'ın ifadesiyle Maraş'ta Çukurova hayvanlarına mahsus gayet kıymetli takımların üretimi yapılmıştır (Atalay, 1973:72). El sanatlarının önemli kollarından dokumacılık Maraş'ta göçebe kültürünün bir özelliğidir. Maraş'ta yol-

luk, heybe, çuval, çadır gibi gündelik hayatta kullanılan dokumacılık Şemseddin Sami'ye göre Osmanlıda en önemli sanatlarından biridir. Şehirde 1447 dükkândan 281 âdeti alaca kumaş ve başka dokumaların yapıldığı (Şemseddin,1316:4263) yerlerdir. Bölgedeki hayvancılık hammaddesi yüne dayalı dokumacılık faaliyetlerini ve keçe sanatını geliştirmiştir.

Osmanlı dönemi Maraş'ında lonca şeklinde olan mesleki kuralları ve işleyiş sistemini denetleyen yapılarda mevcuttur. Bu yapılardan biride dericilik el sanatlarında görülen ve dericiler arasında "şih" olarak adlandırılan "Şihlik" geleneğidir. Maraş dericileri arasında halen süren bu gelenek, geçmişte suç işleyenlerin tabakhaneye sığındığında, jandarmaya verilmeyip tabakhanede çalıştırılarak ıslah edildiği (Dagtaş, 2007:168) yönünde bir uygulamadır.

2. Osmanlı Dönemi Maraş'ta Bazı El Sanatlarının Gerilemesine ve Kaybolmasına Etki Eden Faktörler

2.1. Aşiretlerin İskânı

Türkmen aşiretleri yaklaşık 44000 kişilik nüfus ile Maraş çevresinde yayla faaliyetlerini sürdürmekteydiler. 1866 yılında bu bölgelerde yaşayan aşiretleri zorunlu iskâna tabi tutulması Maraş esnafını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu aşiretler şehre geldiklerinde 2-3 gün şehirde kalarak, ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. 1866'daki aşiretlerin iskanıyla şehrin kapalı çarşıdaki esnafı da bu durumdan ekonomik anlamda olumsuzluklar yaşamıştır (Beyazıt, 2008:41-42). Oysa daha önce Maraş'ın Osmanlı himayesine alınmasıyla farklı bölgelerden çok sayıda konargöçer aşiret bu bölgeye getirilmiş, iklim şartlarından dolayı yaz ve kış dönemlerinde değişik alanlarda yaşamlarını sürdüren aşiretler ürettikleriyle Maraş ekonomisine çok büyük katkı sağlamışlardı.

Aşiretlerin iskâna tabi tutulmalarında birçok neden vardır. Aşiretler geçtikleri bölgelerde köylülerin mallarına zarar vermekte, devlete vergiye yanaşmamaktaydılar. Askere gitmiyorlar, kanun nizamda tanımıyorlardı (Gökhan,2010:315). Aşiretle-

rin iskânıyla birlikte Atalay durumu “Maraş’ta Çukurova hayvanlarına mahsus gayet kıymetli takımlar yapılırdı, Maraş’ta gayet güzel bir sanat dalı kaybolup gitmiştir. O da saraçlıktır. Kazazlık gazezlik- ipek işi işleme sanatı mahvolmuştur” (Atalay, 1972:72) şeklinde aktarmıştır. Aşiretler kendi aralarında belirledikleri değiş tokuş sistemiyle esnaflarla karşılıklı birbirilerinden faydalanıyorlar, yanlarında getirdikleri süt ürünlerini, deriyi, yünü vererek karşılığında kendi ihtiyaçlarını alıyorlardı. Bu da şehir esnafına canlılık kazandırıyordu (Aygan, 1996:30). İskanla birlikte nüfus anlamında çok büyük bir kitlenin düzen dışına itilmesi el sanatlarının gerilemesine etki eden en önemli faktörlerden birisi olmuştur.

2.2. 1888 Maraş Yangını

Maraş’ta El sanatlarının gelişimini etkileyen faktörlerden biride 1888 Maraş yangınıdır. 1888 yılında Maraş merkez tabakhane çarşısında bir kahvehane de başlayan yangının diğer atölye ve dükkânlara da sıçramasıyla birlikte 11 hane ev, 1 Mevlevi hane, 1 camii, yaklaşık 400 tane dükkânın yandığını belirten arşiv kayıtları mevcuttur. Dahiliye nazırına yazılan ilgili yazıda Maraş tabakhane çarşısındaki kahvehaneden başlayarak yangının çıktığı, askerler tarafından fevkalade çalışılmış ise de rüzgarın şiddetinden dolayı önü alınamayarak 4 saatlik yangında 1adet camii şerif ile 1adet Mevlevi tekkesi, 1adet han,11 hane ve tahminen 400 adet kadar dükkân yanmış olduğu belirtilmektedir (D.A.G.M. H.1305:48). Yangının çıktığı belirtilen yıllar Osmanlı’nın yönetsel ve ekonomik anlamda durumunun iyi olmadığı dönemdir. Yaklaşık 400 tane atölyenin yanması bir şehrin kısa sürede kaldıracağı özellikte bir durum değildir. Ulaşım imkânı ve var olan ekonomik koşullar göz önüne alındığında yanan alet ve edevatın yerine konulması kısa sürede halli mümkün değildir. El sanatları alanında kullanılan aletlerin Lübnan, İstanbul gibi önemli merkezlerden temin edildiği yahut yurt dışından getirildiği düşünülürse, yangınla birlikte dükkân, atölye gibi iş alanlarının tekrar eski hallerine dönmeleri uzun zaman alacaktır. Kaldı ki atölyesi yanan bir

usta tekrar o atölyeyi yeniden inşa etmek zorunda kalacaktır. Hammaddesi yanan ve üretmiş olduğu ürünleri yanan bir esnafın kendini toparlaması en az 3-4 yılı alacaktır. Ekonomik anlamda tekrar işinin kurması ve işine devam ettirmesi günün şartları dikkate alındığında zordur. Yukarıdaki şartlar dikkate alındığında 1900'lerin başında Maraş'ta atölyelerin bulunduğu bir alanda çıkan yangın Maraş el sanatlarının gelişimini önemli ölçüde engellemiştir ve şehre en az bir 10 yıllık kendini toplama sürecine götürmüştür. Aşağıdaki veriler dikkate alındığında bu yangın şehirdeki dükkânların kapanmasında sürekli artışın en önemli göstergesidir.

Maraş'ta 1868 yılında 1856 dükkân varken, 1886' da 1937 dükkân 1894 de 1447 dükkân 1905 yılında ise 1625 dükkân bulunmaktadır (Günay, 2007:141). Görüldüğü üzere 1886'da yangından 2 yıl öncesinde 1937 dükkân varken, bu sayı 1888' deki yangın sonrasında geçen 6 yıllık sürede dahi kendini toparlamayarak 1894 de 1447 dükkânda kalmıştır. Diğer taraftan 1876 yılında arşiv kayıtlarından alaca-kumaş tezgâhı 1000 adet iken bu sayı 1902 yılına gelindiğinde 285 âdete (Şahin, 2001:1057-1076) düşmüştür.

2.3. Ermeni Olayları

Uzun yıllar Osmanlı toplumuyla birlikte yaşamış Ermeniler dış ülkelerin faaliyetleri ve değişen dünya şartlarının etkisiyle Osmanlı topraklarında olduğu gibi Maraş'ta da çeşitli huzursuzluklar çıkarmışlardır. Ermenilerin Maraş ve çevresindeki nüfus yapılanmasına bakıldığında; 1313 (1894) Tarihli HVS'ine göre Maraş merkez nüfusu 37.648 Müslüman, 2224 Katolik ve 2847 Protestan Ermeni yaşamaktaydı. Zeyton kazasında ise 7.534 Müslüman 443 Katolik Ermeni, 8.482 Protestan Ermeni (Kanadıkırık, 1971:383) nüfusu bulunmaktaydı. Müslümanlar Maraş'ta da çoğunlukla toprak işleriyle uğraşırken Hristiyanlar tüccardı. Bunla birlikte Hristiyan Ermeniler atölye ve işletme sahibiydiler (Eycil, 2009:153). Ermeniler arasında çok sayıda usta, sanatkâr, imalatçı vardı. Askerlikten muaf oldukları için ticaret ve zanaat alanında gelişmişlerdi. Ustalık eğitimine önem

veriyorlar ve birbirlerine bu alanda destek sağlıyorlardı (Karabekiroğlu, 2008:8). Osmanlı dönemi Maraş'ına bakıldığında ticaret Ermeni zenginlerinin elindedir. Aşiretler yüzlerce ton yünü Ermeni zenginlere satarlar, kurdukları sömürü yöntemiyle açığa para vererek karşılığında malları öldü fiyatına almaktaydılar (Beyazıt, 2008: 42). Bu durum doğal olarak esnafı Ermeni tüccarlara bağımlı yapmıştır.

Osmanlı dönemi Ermenilerine bakıldığında Maraş'ta el sanatlarında özellikle dokumacılık, boyacılık, mobilyacılık, dericilik bakırcılık kuyumculuk alanlarında oldukça iyi durumdadırlar. Bu alandaki faaliyetlerde söz sahibi olmak adına Maraş'ta 1892 yılında oluşturulan Ticaret ve Ziraat Odası Komisyonunda 2 kişi Müslüman, 2 kişi ise Ermeni'dir (Eycil, 2009:154). Yine o dönemde Atalay'a göre Maraş ticaretinin çoğu Ermeniler tarafından yönetilmektedir. Tüccarların o/o 60 'ı Ermeniler (Atalay,1973:171) tarafından kontrol edilmiştir. Diğer taraftan Ermenilerin meslek guruplarına olumlu anlamda yaptıkları katkılar, Ermeni olayları ve Ermenilerin sevki nedeniyle birçok meslek alanında olduğu gibi el sanatları alanında da olumsuz etkilenmeler yaşatmıştır.

Ekonomik anlamda sıkıntılar yaşayan Maraş esnafı el sanatları alanında kullanılan hammadde ihtiyacını karşılayamamış, ürediklerini Ermenilerle olan kavgalardan dolayı dış ülkelere satamamıştır. Ermenilerin Fransızlarla beraber hareket ederek isyan faaliyetlerini sürdürmeleri sonucunda bazı Ermeni ustalar Avrupa'ya göç etmişlerdir (Quataert, 1999:135). Bu durum Maraş el sanatlarının gerilemesine yol açan önemli faktörlerden biridir. Yetmiş iş gücünün şehirden ayrılması bilgi birikim ve tecrübenin de taşınması anlamına gelmiştir.

2.4. 1. Dünya Savaşı ve Maraş'ın İşgalleri

1. Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918'de imzalanan Lozan Barış Anlaşmasında sonucunda Osmanlı devletinin zararına esnek yapılı metinler düzenlemiştir. Düşman kuvvetlerince anlaşmada var olan maddeler sebep gösterilerek, Maraş'ın işgaline zemin hazırlanmıştır (Doğan, 2008:266). Mondros ateşkes

anlaşmasının sonunda birbirleriyle gizli anlaşmalara giren itilaf devletleri Adana bölgesinin kuzeyinde asayişli sağlamak amacıyla Maraş, önce İngilizler tarafından, ardından ise 1 Kasım 1919 yılında Fransızlar tarafından işgale uğramış, verilen mücadele sonucunda Maraş 12 Şubat 1920'de düşmandan kurtarılmıştır.

Maraş Harbi sonucunda 1000 adet ev, 350 adet dükkan, 5 adet camii, 10 adet kilise 15 adet okul harap olmuş, o günkü değerle 700 bin lira maddi zarar oluşmuştur (Yetişgin, 2004:17). Tıpkı 1888 yılında debbağhane çarşısında çıkan yangında 400 tane el sanatları dükkânının yanmasıyla oluşan sonuç gibi Maraş el sanatları dolaylıda olsa ikinci bir yıkımı yaşamış ve 350 dükkân harap olmuştur. Her bir dükkânın işvereni, çalışanı, göz önüne alındığında bu durumdan ortalama 3500 kişi, dolaylı olarak da binlerce şehir halkı olumsuz yönde etkilenmiştir. Kapanan iş yerlerinin alet, edevat, hammadde, yetmiş eleman, gibi hususlarda yenilenmeye gitmesi o günün şartlarında en azından 3 yıllık bir kaybı doğuracaktır.

Savaşın doğurduğu ekonomik sıkıntılar içerisinde üretilemenin pazar bulamaması sonuncu esnafı olumsuz etkilemiştir. Özellikle Maraş ve kazalarında yün ve ipekten dokunan halı ve kilimlerin İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD'ne gönderilememesi üretimin durmasına neden olmuştur (Önsoy, 1988:86). Görüldüğü gibi 1.Dünya Savaşının Maraş'a yansıyan kısmıyla birlikte işgücünün cephelerde bulunması, savaş sırasında tedariki mümkün olmayan hammadde sıkıntısı, üretilen malların alıcıya ulaştırılamaması Maraş'ta el sanatlarının gerilemesine etki eden diğer bir nedendir.

2.5. Diğer Nedenler

Osmanlı Devletinin son döneminde savaşlarında etkisiyle iktisadi ve siyasi anlamda idare gücünün zayıflaması el sanatlarını da etkilemiştir. 19.y.y.'ın başlarından sonra Osmanlı Devleti büyük bir çöküş içerisine girmiştir. Bu sürece etki eden en büyük neden Avrupa'da ki sanayileşme ve teknolojik değişiklikleri Osmanlı'nın takip edememesidir. Avrupa'nın birçok ye-

rindeki sanayileşme kültürünün karşısında Osmanlıda ilkel tezgâhlara dayalı el sanatları atölyeleri ihtiyaçlara cevap veremez hale gelmiştir.

Genelde Osmanlı el sanatlarının yurt dışında üretilenler karşısında fiyatlarının cazip olması, ürünlerin çeşitlilik göstermesi, yapımındaki kolaylıklar gibi nedenler ve yabancı ülkelerle rekabet edememesi sonucunda ülke genelinde el sanatları gerilemeye başlamıştır. 1850'lerde Maraş'a gelen İngiliz ipekli kumaşlar yerli üretime üstünlük sağlamış, şehrin dokumacılık alanındaki faaliyetlerine olumsuz sonuçlar doğurmuştur (Baskıcı, 2005:170). Değişen dünyanın yaşam koşullarında zamanın getirdiği zorunlu standartlar her alanda olduğu gibi el sanatlarını da olumsuz etkilemiştir. Bir zamanlar önemli yollar üzerinde kurulu olan Maraş kervan yollarının eski önemini yitirmesi de Maraş el sanatları açısından önemli bir etken durum oluşturmuştur (Dedeoğlu, 1996:37).

Sonuç

El sanatları bulunduğu dönemin özelliklerine ve ihtiyaçlarına bağlı olarak doğmuş, doğa, ekonomik imkânlar, sosyolojik ve kültürel şartlara bağlı olarak gelişme göstermiştir. Bunla birlikte bir toplumun kültürel birikimlerinin en önemli unsurlarından olan el sanatları, toplumların yaşamı kolaylaştırma noktasında sınırlı imkânlar ve çabalarla elde ettikleri en önemli kazanımlardır.

Yapılan araştırma kapsamında Osmanlı dönemi Maraş'ında el sanatlarının en çok olumsuzluk yaşandığı dönemin 19. Yüzyılın sonundan 20. Yüzyıl ilk çeyreğine kadar süre gelen zaman diliminde yaşandığı görülmüştür. Bu süreçte Maraş'ta 1888 yılında çıkan yangın, 1. Dünya savaşı, sonuçları el sanatlarının gerilemesine ve yok olmasında en önemli etkenler olarak görülmüştür. Her iki nedenin sonucunda çok sayıda dükkânın yangınla birlikte tahrip olması ekonomik anlamda olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinde teknolojik olarak esnafın kendini yenileyememesi rekabet edememe sorun oluşturmuş, bu durumdan en çok etkilenen sanatın do-

kumacılık olduğu tespit edilmiştir. Aşiretlerin iskânıyla birlikte Maraş esnafının birçoğu ayakta kalabilmek için ürünlerde değişikliğe giderek şehir merkezine yönelik ürünlerle hizmet vermeye yöneldikleri ve hizmet alanlarını daralttıkları sonuncuna ulaşmıştır.

Araştırma ile oymacılık, bakırcılık, kuyumculuk, gibi sanatların bahse konu zaman diliminde yaşanan olaylardan en az etkilenen sanatlar olduğu, dericilik, saraçlık, nalbantlık, keçe, kalaycılık, demircilik, taraklık, tenekecilik, bıçakçılık gibi el sanatlarında gerilemelerin yaşandığı, yemenicilik, aba dokumacılığı, çorapçılık, yazmacılık, taşçılık, tabaklık, semercilik, gibi mesleklerin bazılarında ise yok olma sürecine girildiği tespit edilmiştir.

Osmanlı döneminde yaşanan sorunlar nedeniyle gerileme ve yok olma sürecinde olan el sanatların günümüzde Kahramanmaraş'ta tekrar canlandırılması için çalışılmalıdır. Değişen ve yenilenen teknolojinin imkânlarının da kullanılarak dönemin ürünlerinin aslına uygun olarak üretiminin yapılması, Kahramanmaraş'ın geleneksel ürünlerin yapıldığı önemli bir kültür merkezi olmasını sağlayacaktır.

Kaynaklar

Altuntaş Yener, " El Sanatlarının Dünü Bugünü Ve Sorunları", *Kamu Ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım Ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1994

Arlı Mustafa, "El Sanatlarının Gerileme Kaybolma Ve Üretim Biçimlerinin Değişme Nedenleri İle Gelişme ve Yaşatılmasına İlişkin Öneriler", *1. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, Dokuz Eylül Üniv. Yayınları, İzmir 1981

Atalay Besim, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008

Aygan Halil, *235 Numaralı Maraş Şeriye Sicili*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 1996

Baskıcı Mehmet Murat, *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*,

- Turhan Kitap Evi, Ankara 2005
- Belli Oktay ve Diğerleri, *Anadolu'da Türk Bakır Sanatının Gelişimi*, Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul 1993, s.256
- Beyazıt Bekir Sami, *Aşiretlerin İskânları*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008
- Büyükçapar Selim, *Kahramanmaraş'ta El Sanatları*", *KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı*, Kahramanmaraş 1995
- Dağtaş Lütfü, *Anadolu'da Dericilik*, Dönence Yayınları, İstanbul 2007,
- Dallı Recai, *Kültürel Kimliğimiz*, Özel Yayınları, İstanbul 1987
- Dedeoğlu Mesut, *Dünden Bugüne Kahramanmaraş*, Lazer Ofset Ankara,1996
- Dedeoğlu Mesut, *Kahraman Maraş Ekonomisi*, Lazer Ofset, Ankara,1996
- Diñçaslan A. Latif, *Zeytin Ve Çevresindeki Ermeni İsyânları*, Ukde, Kahramanmaraş 2008
- Dogan, Ayhan, " XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş", *Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Doktora Tezi*, Konya 1999
- Doğan Orhan, *İngiliz ve Fransız İşgali Altındaki Maraş'ın Kurtuluş Mücadelesi*", *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlük Yayınları, Kahramanmaraş 2008
- Eldem Vedat, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, TTK Yay.,1994
- Eyicil Ahmet, *Yakın Çağda Kahramanmaraş*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2009
- Eyicil Ahmet, " Kahramanmaraş İlinin Tarihçesi", *Ben Maraş'ı Böyle Gördüm*, Metin Şirikçi, Yusuf Basımevi, Ankara 2001
- Gökhan İlyas, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Harbi*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2010
- Gökhan İlyas, *İlk Çağdan Dulkadirîliler'e Kadar Maraş*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2008
- Günay Necla, *Maraş'ta Ermeniler*, Q Yayıncılık, İstanbul 2007
- Günay Necla, *100. Yılında 1909 Maraş'ta Ermeni Olayları*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2009

- Günay Necla, XIX Yüzyıldan Günümüze Maraş'taki Ekonomik Ve Sosyal Değişikliklerin Şehirdeki Bazı Geleneksel Meslekler Üzerindeki Olumsuz Etkileri", *Milli Folklor Dergisi*, Sayı 86, Yıl 2010
- Kanadıkırık, Emrullah, Maraş'ta Nüfus Hareketleri" AÜDTCF., Ankara 1971
- Karabekiroğlu Şevki, *Maraş'ın Yeniden Doğuşu*, Fa Ajans, Kahramanmaraş 2008
- Okumuş Ejder, "Evliya Celebinin Gözüyle Maraş", *Seyahatname, Tarih Coğrafya Kitaplarında Gör Maraş*, Haz. Serdar Yakar -Yaşar Alparslan, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2009
- Önsoy Rifat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1988
- Özkoy Serdar, *Hayat Serüvenimiz*, Özel Baskı, İstanbul 1981
- Öztürk Said K, *Osmanlı Salnamelerinde Osmanlı Sancağı*, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Armağanı, Cilt 2, İstanbul 2006
- Quataert Donald, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yay., İstanbul 1999
- Salman Özlem, "El Sanatları Örneklerini Çeşitlendirme Yöntemleri", *Kamu Ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım Ve Sorunları Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1994
- Sami Şemseddin, *Kamus-ul-Alam*, Cilt VI İstanbul, 1316
- Şahin Harun, "Osmanlı Döneminde Maraş'ta İktisadi Faaliyetler: 19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında" *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2001
- Türkiye İş Bankası, Kahramanmaraş Özel Sayısı, *Kültür Sanat Dergisi*, Yıl 3, Sayı 10, 1991
- Tutak H. İbrahim, "Kadim Zanaat Bakırcılık", *Edik Dergisi*, Sayı 50, 2012
- Yalçın Usal, "Türklerde Çeyiz Sandığının Kullanımı ve Geleneksel Süslemeleri", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Cilt 1, Sayı 1, 2010
- Yazıcıoğlu Yahşi ve Diğerleri, "Keçeden Yapılan El Sanatı

Ürünlerinin Çağdaş Bir Yorumla Uyarlanması", *Türkiye'de El Sanatları Geleneği Ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri Sempozyumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997

Yetişgin Memet "Maraş'ta Ermeni Nüfusu: Osmanlının Son Dönemi, Mütareke ve Milli Mücadele Yılları", *OTAM Dergisi*, 2004

Yetişgin Memet, "Osmanlı Devletinde Gayri Müslimler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Cilt II, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2007